

լեան: Կան նաև բազմաթիւ թրքական խաղիւր և զրոյցներ, որոնց թէ՛ բառերուն և թէ՛ եղանակներուն հնարիչները եղած են հայեր, սակայն անոնք ճանչցուած են իբրև թրքական հեղինակութիւններ:

ԱՌՆԱԿ

Հաւարո (Քատուս) 1923

ՄՈՒՃԱՆԻ ԶԱՆՈՒՄԱՆ ԳԱԿԱՂԸ

(Աշխարհիկ — Պարսիկ — Խաչատուր — Բիւն)

(Շարունակութիւն տես թաղ. էջ 206)

Քուսակաւորները. — Չհարմարաւ շատ հարուստ է բուսականութեամբ, որին նպաստում է զաւառի արգասաբեր հողը և բարեբեր կլիման: Ամբողջ զաւառը ծածկւած է արգաւանդ դաշտերով ու հովիտներով, խոտաւէտ արօտներով ու շամբերով, սիրուն տափաստաններով, կանաչ մարգագետիններով, պտտաններով ու պարտէզներով (խրաքանչիւր գիւղ ունի իր պտտանն ու պարտէզը), որոնք գլխաւորապէս զարնան ծածկւում են բազմամետակ բոյսերով ու խոտերով և նպաստում են անասնապահութեան ու խաչնաւրածութեան: Իսկ ընդարձակ արօտերն ու լինաւդաշտերը առանձնապէս նպաստում են երկրագործութեան: Այստեղ բուսում են թէ՛ ցորտ, թէ՛ բարեխառն և թէ՛ ջերմ երկիրների յատուկ հացահատիկներն և արդիւնաբերական բոյսերը:

Հացաբոյսերն ու խոտաբոյսերը. — Արտւում մշակում են հետեւեալ ընտիր հացաբոյսերն ու արդիւնաբերական բոյսերը, — ցորեն, գարի, հաճար, կորեկ, կտահատ (որից ձէթ են պատրաստում), չաւաղտ, հօլլաթ, եօնջա (մի տարի ցանում են և եօթը տարի հնձում), նուշի (դառազուռ), քիսին (կէփտանա), սոպ, սիսեռ, խաչիաշ, շանբիւա, քաթիճ (որից ձէթ են պատրաստում), բրինձ, և այլն:

Մրգերն ու կանանկեղենները. — Բանջարանոցներում, բերքում և պարտէզներում (բաղջաներում) ցանում են վարունգ, շանբուր, քալ (սեխ), ձմերուկ, դդում, զազար, կաղամբ, բոզկ, տակ (ճակնդեղ), լոբի, բակլայ, մաշ, բազրիշան, գետնախնձոր, (աննշան քանակութեամբ) սոխ,

թրեֆ, սամիթ, շաղգամ, զոռատ (եգիպտացորեն), արևածաղիկ, չրկոտեմ, կոտեմ, սուսամբար (զամբակ), ռեհան, անանուխ, թախտուն (թարխուն) փշինդ, և այլն:

Դաշտային բուսականութիւնը (խրեմարոյս). — Դաշտային բուսականութիւնը ճոխ է և բազմազան: Դաշտերում բնում են սինձ (որից աղցան են պատրաստում, ապա իւղով և կաթով տապակում և ուտում), սիբեխ (աղցան են պատրաստում), դաղձ (հաց ու պանիրով ուտում են), բազուկ (անհաց ուտում են), քանգ, թթլաշ (իբրև թեր գցում են թանապուրի մէջ), խօզ, նասոլ (մարգագետինների մէջից են գտնում, որը աղցան են շինում, ապա կաթով, իւղով և ձուով տապակում են և ուտում), բլբլաբուխ (սրա արմատը, որ կոչւում է առօլ, անհաց ուտում են, իսկ տերևներից աղցան են պատրաստում), բանջար, ճերմակ բանջար (աղցան են պատրաստում), խոուկ (աղցան են պատրաստում), բաւալուք (հացով ուտում են), պօղղ (արմատն ուտում են), դիաղ, կապոյտ եօնջա, դեղին եօնջա, դառնիշ, խրինդուք, ճիլ (որից պարան են պատրաստում), ճարճատուք, թախայ, դառնաիլ, եղաիլ, քօնակ, կաթնուկ, շագան, շիլ խոտ, սիրիկ, փաթթաթուկ, փիզօ, դաշանդաիլ, նարմալ, կօզդան, մկան քարի, եզան լեզու, իծու միրունք, ուլի յանգաշ, իշու փուշ, սև փուշ, զաբօռ, քօզայ, սէզ, զօմբուռ, բարթանք, բիան, հօռ, ճնդաբլիթ (որից հազի համար դեղ են պատրաստում), խաքըշի (տաքութեան համար դեղ են շինում), ուռց (սովորացաւ դեղ են շինում), շիրալի, չալմայ, գինիուն, դաթարան, քաթիշաք, բուխայ (որից կալի համար աւել են պատրաստում կամ իբրև վառելիք թոնրում գործածում), թօզէյան (կրի հետ խառնում են և ծեփում բազմապատերը), և այլն:

Լեռնային բուսականութիւնը. — Չհարմարաւ հալի լեռնային բուսականութիւնը նոյնպէս բազմազան է: Լեռներում բնում են հետեւեալ բոյսերը. — մուսիլ (որ մածունի հետ խառնելով ուտում են). սրան գիւղացիները կոչում են թիլ (լիքայ), օրայ (որի կեղևը կնկպում են և ուտում), քանգառ (աղցան են պատրաստում և թանի հետ խառնում կամ իւղով տապակում են և ուտում), սունկ (իւղով տապակում են և ուտում), քալալով (աղցան են պատրաստում), պոսս (հացով ուտում են կամ ապուրի մէջ ածում), լօլօք (անհաց ուտում են), թուլ, խաւոճիլ (ծածում են և թթլաշ ջուրը ծծում), բօնբօրի (աղցան են պատրաստում), գուլուֆիլ

(գանի մէջ են ածուծ), բուգեանդի (ոչխարն է ուտում), ժախ (ոչխարի կերակուր է), դասնի, չօղան (որի արմատով շոր են լանում), չվիւ, չլբանդ, գօլգարդի, քլոզգ, չադանա, քեռաակ, խօշամոզայ (սրանք բոլորն էլ ոչխարի կերակուրներ են), քամախ (ոչխարը, էջը և ձին են ուտում), գեանդալ (որից դեղին ներկ են պատրաստում), դնորդայ (ոչխարը, եզը և էջն են ուտում), գէշդուլադի, հաւաժայ (որի արմատից վէճքի դեղ են պատրաստում), զատօվայ, ուստա-դուտուզ (երկսից էլ դեղ են շինում), կապուտ փուշ, կատի հաղող, մանդաք, բնբլիսոտ, պէ-ծակափուշ, և այլն:

Պողատու ծառերը. — Չահարմահալը աղաթատ է պտղատու ծառերի կողմից. այգիներում և պարտեզներում աճում են տանձենի (թիչ է), խնձորենի, ծիրանի, դեղձենի (թիչ է), թթենի, սալորենի, նշենի (թիչ է), նունենի (թիչ է) և խաղողի որթեր:

Վայրի ծառերը. — Վայրի ծառերից յայտնի են ուռի, հացի, բարդի (քեաբուդա), վագի (սֆիթ-դար) սօնաբարի, սխի, առշին, արօլ, և այլն: Թփերը. — Չահարմահալը բաւական հարուստ է թփերով, որոնցից նշանաւորներն են դարգունայ, չալու (որից դեղին ներկ են պատրաստում), փաշմակ, գեօլ, ջօվակ, գուտ, ամօգ, եաշլան, մոմափէտ, ջեօլայ, մլան գազ, իծու գազ, տաժրի գազ (որն այրում են և եզան ու կովի համար կերակուր պատրաստում), կարմիր գազ, և այլն: Յիշեալ բոլոր թփերը գործ են ածում իբրև վառելիք:

Վայրի ծաղիկները. — Չահարմահալի դաշտերն ու սարերը հարուստ են ալուալան ծաղիկներով. յայտնի են՝ կակաչ, մանուշակ, մալմայ-ծաղիկ, գուլէլլան, բարձմանուկ, պաուկ շապիկ, անծաղիկ, մեխակ, նարկիզ, բալասան, զամբաղ, ծծուկ, տուխտ, կաթնուկ (որից դեղին ներկ են պատրաստում), և այլն:

Պնտառները. — Անտառների կողմից Չահարմահալը շատ աղքատ է, բայց գիւղացիներն իրենց գիւղերի առաջ մշակում են գանազան վայրի ծառեր և տնկում արհեստական անտառներ, որոնք տարեց տարի աւելի են ընդարձակուում: Համարեա բոլոր գիւղերն էլ ունին ձկնատունկ անտառներ, որոնք բացառապէս կազմած են բարդի, ուռի, հացի, սօնաբարի, սխի ծառերից: Այդ ծառերի փայտերը գործածում են զըլ-խաւորապէս տան ծածիկ և չէքերի համար:

Մարգագիտիկները. — Չահարմահալում կան մի քանի նշանաւոր մարգագետիններ, որոնք

անասնապահութեան տեսակէտից նշանակալից դեր են կատարում: Դրանք են 1) Դէթուրդու ջահիր, 2) Միզու, 3) Աֆիզաշու, 4) Վերին և ներքին — Բօնաքներ, 5) Սինականու և 6) Սիրաքու: Սրանցից օգտուում են թէ՛ գիւղացիները և թէ՛ վրանաբնակները:

Ճահիձները. — Չահարմահալում կան մի քանի ճահիձներ, որոնք ծածկւած են կանաչով և եղեգնով: Այդպիսիներից նշանաւոր են. 1) Գեանդումանի շամբը, որի երկարութիւնն սկըսում է Գեալլար սարի ստորոտից և վերջանում է մինչև Քօփի եզրը. իսկ լայնութիւնն ընկած է Քաթիզ պարսկաբնակ գիւղից մինչև Դահալուր դաշտը: Այս շամբը հարուստ է խոզերով, բազերով և այլ թռչուններով: 2) Ջղախօռու շամբը, որի երկարութիւնն սկսում է Ջղախօռու գիւղից և ձգուում է մինչև Չամբգով պարսկաբնակ գիւղը. իսկ լայնութիւնն սկսում է Գօրգու դաշտից և ձգուում է մինչև Թօշմալու դաշտը: Բաց ի սրանցից՝ աշթի են ընկնում նաև Ալիշամլու և Գէշնովու շամբերը:

Կենդանիները և բույսերները. — Չահարմահալի ընտանի կենդանիներն են. կով, եզ, գոմէշ (շատ քիչ է), ոչխար, այծ, ուղտ (թիչ է), էշ, ձի (մատենա), շորի, շուն (զամբ), կատու: Ընտանի բույսերներից պահում են հաւ, քաշաղող, աղանի (թիչ է), սագ և բադ (շատ քիչ են): Դիաշտային բույսերներից յայտնի են. լոբ, շրի լոբ, կաթու, ճնճղուկ, արտուտիկ, լորմարգի, բադ, հաւփալ, տարրակ, մոշահաւ, և այլն: Երգեցիկ բույսերներից աշթի են ընկնում. սօխակ (բլբուլ), դեղձանիկ, կուկու, յոպոպ, լծի, զոզը-ռան, մշահաւ, և այլն: Գարնան Չահարմահալում երևում են լող բույսերներ, որոնք զանազան հեռանում են, ինչպէ՛ս՝ արագիւլ (լակլակ), կուռնիկ, ծիծեռնակ, սարեակ, կան նաև գիւլակեր քալուներ, որոնցից յայտնի են. արծիւ, բազէ, անդզ, ազուա, կաշաղակ, ներկարար, բու (բայդուշ), ցին, շղիկ, ձկնիւկ, հայ, ուրուր, լելակ, չորթնագող, լաշտու: Մողորմներից և գետնակներից յիշատակուում են. օձ (զանազան տեսակի), մողէս, կրիայ, լօկ, քարաթոթոշ, խեցգետին, գորտ, կարիճ, և այլն: Միջատներից աշթի են ընկնում. բոռ, ճպուռն, բզէզ, պիծակ, թրթուր, մարախ, մեղու, սեանճն, ձիանճն, զատիկ, ականջմտուկ, սարդ, թիթեռնիկ, և այլն: Խեցիմորքներից յայտնի են. խխուշ, ծծրուկ (մծ պատենով խխուշ) և խեչափառ: Իսկ ծծմուռներին կամ ողողներին կան. որդ (զանազան տեսակի), տղրուկ, թրթուռ: Չահարմահալի լեռ-

ները լի են և վայրի կենդանիներով, ինչպէս՝ ծախ, գայլ, աղւէս, քարայծ, սարի այծ, այծնամ, եղջերու, վարազ, նապաստակ (ալապըստրակ), խոզ, չաղալ, ճագար, վայրի կատու, կուզ, խլուրդ, ոզնի, առնետ, սկիւռ, մուկ և այլն:

Բ.

Ազգաբնակչութիւնը. — Բախտիարցիները, — Պարսիկները, — Թօրքերը. — Հայերը և նրանց ազգատոհմերը. — Կազմածքը. — Բնօրէնագրութիւնը. — Զբօղմանը. — Կրօնը. — Եկեղեցին. — Քառանասերը. — Գործակալ քառանասերը:

Ազգաբնակչութիւնը. — Զահարմահալի ազգաբնակութիւնը բաղկացած է չորս գլխաւոր ժողովրդերից. — Բախտիարցիներից (Լօտերից), Պարսիկներից, Թօրքերից և Հայերից: Սրանցից պարսիկները կազմում են գաւառի բնիկ տարրը, իսկ միւսները հկուրներ են: Այժմ տանք նրանց մասին համառօտ տեղեկութիւններ:

Բախտիարցիները (Լօտերը). — Լօտերը կազմում են Զահարմահալի ազգաբնակութեան զըլխաւոր մասը, որոնք մեծամասնութեամբ կիսա-վայրենի կեանք են վարում և կառավարում են իրենց խաներով: Սրանք Զահարմահալում հաստատուել են սրանց (1920) 75 տարի առաջ: 1845 թւին չորս եղբայրներ՝ Հօսէյն Ղուլի խան իլխանի, Մուսթաֆա Ղուլի խան (Հօսէյն խանի օգնականը), Իմամ Ղուլի խան իլբէկի և Ռօա Ղուլի խան (Իմամ խանի օգնականը), իրենց գերդաստաններով և բազմաթիւ ծառաներով խորասանից չլում են Զահարմահալ գաւառը և ժամանակի ընթացքում ահագին հարստութիւն ձեռք բերելով՝ գնում են բազմաթիւ գիւղեր և հողեր և հետզհետէ տիրանում են ամբողջ գաւառին: Այժմ նրանց մէջ կան խոշոր կալւածատէրեր:

Սովորաբար Լօտերի ցեղը բաժանուում է երկու գլխաւոր ճիւղի. 1) իլխանի, որ սերւել է Հօսէյն Ղուլի խանից և 2) իլբէկի, որ ծագել է Իմամ Ղուլի խանից: Ցիչնալ երկու ցեղերն էլ առանձնական կերպով պարսից տէրութեան մասն են կազմում. իրականութեան մէջ նրանք ցեղապետութիւններ կամ փոքր իշխանութիւններ են, խանական կառավարութեամբ: Ընդհանրապէս նրանք քաջ ձիւարթներ են և լաւ հրացանածիգ: Ուրիշ որ և է զբաղվումը չունեն: Հարստահալութիւն և կեղեքում. — ահա նրանց գործերը:

Գարեր չարունակ ծանրացած են խեղճ գիւղացիների արդէն յոգնած ուսերի վրայ:

Պարսիկները. — Սրանք գաւառի բնիկ տարրն են և իրենց թուով կազմում են ազգաբնակչութեան նեղույ մեծամասնութիւնը: Զբաղում են գլխաւորապէս հողագործութեամբ, խաշնարածութեամբ և մասամբ էլ առևտրով: Կրօնով շիաներ են, վերին աստիճանի մոլեռանդ և նախապաշարած: Հայերի հետ հաց չեն ուտում, նրանց ամանները չեն գործածում, որովհետև հարամ է: Ցրւած են Ցէ մեծ և փոքր գիւղերում:

Թօրքերը. — Ընդհանրապէս թափառական վրանաբնակ կեանք են վարում Թօրքերը և զբաղում իրաշնարածութեամբ ու տարածութեամբ: Հաստատուել են Պարսկաստանում ԺԳրդ դարում, Սելջուկեան արշաւանքների ժամանակաշրջանում: Բաժանուում են գանազան մանր ցեղերի, որոնցից նշանաւորներն են. Ղաշայի, Լարբեքի, Զարգաշարի, Արաբասուրի, Գեալամէյի, Այս ցեղերի մէջ խռովութիւնն անպակաս է. յաճախ նրանք միմեանց անխնայօրէն կոտորում են:

Ցեղերից շատերը զարնան իրենց հօտերով ու խաշներով Եւրոպայուց գալիս են Զահարմահալ, իսկ աշնան չլում Կէրմասիւր, Ալազակութիւնը, գողութիւնը, ծուլութիւնը, խորամանկութիւնը, կեղծաւորութիւնը սրանց առանձնայատուկ զըծերն են:

Հայերը. — Բացի Բախտիարցիներից և Թօրքերից՝ գաւառի եկուր տարրը կազմում են հայերը, որոնք, ըստ գաւառի ծերունիների վկայութեան, գաղթել են Հին-Ջուղայի Բասին գաւառից, 17 դարում (1606 թւին), Դահ-Աբբասի ձեռքով: Նրանց իշխանն է լինում մէլիք Տէր-Պետրոսը, որ իր Սուքիաս որդու և գաղթականների հետ գալիս է Զահարմահալ: Իշխանական այս տոհմի ծագման և գործունէութեան մասին, տարբարակ տաբար, չունենք որ և է հին, զբաղան տեղեկութիւն: Միայն Յար. Տէր-Յովհաննեսի «Պատմութիւն Նոր-Ջուղայուց» յայտնի է, որ մէլիքի Սուքիաս որդին քահանայ է ձեռնադրւում և հօր մահից յետոյ ինքն է ստանձնում ժողովրդի կառավարութեան գործը, որ չարունակում է մինչև իր մահը: Թէ Տէր-Սուքիասը ի՞նչ գործունէութիւն է ցոյց տալիս իր պաշտօնավարութեան ընթացքում, տեղեկութիւններ պակասում են: Մեռում է նա 1690 թ. Ապրիլ 7ին. մարմինն ամփոփուած է Ալաստիկի հայոց գերեզմանատանը, որ զըռնուում է Սովզու սարի ստորոտին: Հողակոյտը

վրայ գրւած է 18 թիզ երկարութիւն, 5 թիզ լայնութիւն և 7 թիզ բարձրութիւն ունեցող երկնագրոյն ընտիր մարմարեայ մի փար, որի վրայ փորագրւած է հետեւեալ դամբանագիրը.

ԵՍԻՍՈՒՍԻ ԵՒ ԼՈՐԵՒ, ԵՒԻ ՅԱՇԵՍԻ, ՔՐԻՍՏՈՍԻ
ԵՍԻ ԹՈՂՈՒՄ ԶԱՇԵՍԻ, ԱՅ
ԵՐԹԱՄ ԱՌ ԼԱՅՐԻ:
—
ԱՅՍ Ե ՏԱՊԱՆ
ՏԵՐ ՍՈՒՔԻԱՍԻՆ
ՈՐ Է ՈՐԴԻ ՏԵՐ—ՊԵՏՐՈՍԻ,
ՈՐ ՓՈԽԵՑԱԻ
ԱՇԽԱՐ ՎԵՐԻՆ,
ԹՎ. Ռ. Ճ. Լ. ԹԻՒՆ,
ԱՊՐԻԼ ԱՄՍԻ 7—ԻՆ:

ՏԵՐ—ՍՈՒՔԻԱՍԻ մահից յետոյ զաւառի իշխաւ իտթիւնն անցնում է նրա Աբէլ որդուն: Սրա ժամանակ վրանաքնակ Լօռերը յաճախակի յարձակում են գիւղացիներին վրայ, անխնայօրէն հարստանարում նրանց և տնտեսապէս քայքայում: Աբէլն աշխատում է Լօռերի հարստանարութիւններին վերջ տալ, բայց զէնքի և ռազմանիւթի պակասութեան պատճառով չի կարողանում դիմադրել: Ըստ աւանդութեան՝ մի օր Պարսից Նազէր շահը հարկաւանաւորներ է ուղարկում Չահարմահալի գիւղացիներին հարկ հաւաքելու: Աբէլը սաստիկ յուզած դիմում է հարկահաւաքներին և զանգատում. «Եթէ Լօռերն են մեր զաւառի թագաւորը, ինչո՞ւ Նազէր շահը հարկ է պահանջում, իսկ եթէ Նազէրն է շահը, ինչո՞ւ են Լօռերը մեզ հարստանարում»: Շահը կհաւաքները հեղեղութիւնը պատմում են Նազէրին: Շահը սաստիկ զայրացած՝ զօրքի գլուխ է անցնում և յարձակում Լօռերի վրայ և նրանց զաւառից դուրս է քշում, ապա վերադառնում է Չահարմահալ: Քեալանթար Աբէլը թահանաւ ներսով է ժողովրդով ընդառաջ է գալիս և ներկայանալով շահին ասում. «Ահա ես և թո տէրութեան հպատակ ժողովուրդը, որ տալիս է հարկը»: Շահը Աբէլի համարձակ պատասխանը լսելով՝ նրան զոգում է և ազատ արձակում:

Աբէլին յաջորդում է նրա Սուքիաս որդին: Սրա գործունէութեան մասին տեղեկութիւններ չկան: Սուքիասի մահից յետոյ քեալանթարութիւնն անցնում է նրա Ղուկաս որդուն, որ ժողովրդասէր, ազնիւ և քաջ մի գիւղապետ է լինում: Իր ամբողջ կեանքը նիւրում է ժողովրդին

և ձեռք բերում լայն ժողովրդականութիւն: Այդ պատճառով էլ նա ատելի է դառնում Չահարմահալի ժամանակակից զաւառապետ Մահադ — Ռզա խանին, որ դաւադրութեամբ սպաննում է նրան: 1834 թ.ին Ղուկասը ժողովրդի գործով անցնում է Սպահան: Մահադի զինած չորս ձիաւորները հետապնդում են նրան և քաղաքի կամրջի վրայ զնդակահարում: Մարմինն ամփոփում են Նոր-Ջուղայի Ս. Ամինափրկչեան վանքը, ուր նրա տապանաքարի վրայ գրւած է հետեւեալ անպակաս ռոտանաւորը.

Ի ՆԵՐԻՈՅ ԶԱՍՍ ԴԱՄԲԱՐԱՆԻ,
ԱՄԲԱԳԱՅԵԱՆ՝ ՀՈՂՈՎ, ԵՍԻՒԻ,
ՋԻԻ ՂՈՒԿԱՍ՝ ՔԱՆԱԹԱՐԻ,
ՈՐԴԻ ՍՈՒՔԻԱՆ՝ ԲԱՐԵՋԱՐԴԻ:
ԵՐ ԵՄԵ ԱՋԻՆ՝ ՅՈՅԹ ՊԻՏԱՆԻ,
ԵՍԻՈՒՆ ԵՒ ՄԻ՝ ԱՄ ԼԱՍԱԿԻ,
ԱՆՍԵՂ ԳՈՂՈՎ՝ ՆԱՀԱՍԱԻ,
ՈՐԵ ԼԱՆԴԻՊԻՔ՝ ՏՈՒՔ ՈՂՐՄԻ,
ԹԻՎՆ ԼԱՋԱՐ ՌԹՅ ԼԱՐԻՐԻ
ԵՐԵԻ ՏԱՍԱՆ ԼԻՒԷ ԱՅԵԼԻ,
ՅԱՄՍԵԱՆ ԵՐԵԻ ԴԵՑԵՄԲԵՐԻ:

Քեալանթար Ղուկասն ունենում է չորս որդի՝ Յարութիւն, Մարտիրոս, Յովհաննէս և Յովազիմ: Սրանցից Յարութիւնը դառնում է իշխանի քեալանթարը, իսկ Մարտիրոսը՝ Ահմադաբադի: Սրանց ժամանակ Լօռերը նորից փորձում են յարձակումներ գործել Չահարմահալի վրայ և գիւղացիներին հարստանարել ու կեղծօքել: Քեալանթար Յարութիւնը խոչընդոտ է հանդիսանում նրանց ձգտումներին. նա շնորհիւ իր ճարպկութեան և քաղաքականութեան ոչընչացնում է նրանց ծրագիրները: Դրա վրայ Լօռերը սաստիկ զայրացած, 1855 թ.ին, յարձակում են Յարութիւնի վրայ և նրան իր Աբէլ հօբեղօր հետ սպանում: Մահալու լուրը տարածւում է կայծակի արագութեամբ: Իշխանսեանի ժողովուրդը դառնապիսի ողբում է իր սիրելի քեալանթարի կորուստը, իսկ Նոր-Ջուղայի թեմի ժամանակակից թաղէտն առաջնորդը բողոքում է Պարսից Սադրազամ մեծ նախարարին, կատարւած մարդասպանութեան դէմ: Սադրազամը յարգելով առաջնորդի բողոքը, զօրք է ուղարկում մարդասպան Լօռերի վրայ և նրանք բնակարանները քարուքանդ անում: Այնուհետև Իշխանսեանի քեալանթար է նշանակւում Յարութիւնի Բեզլար որդին: Սրա օրով ժողո-

վուրդն ապրում է խաղաղ պայմաններին մէջ։ Այդ դրութիւնը սակայն երկար չի տևում։ Լուսինները նորից շարունակում են իրենց ասպատակութիւններն ու հարստահարութիւնները։ Նրանք գրաւում են իրենց հօտերի համար կենսական նշանակութիւն ունեցող բնիկների արօտատեղիներն ու բարձրաւանդակները, որի հետեանքով գիւղացիներն օրըստօրէ դիմում են դէպի տնտեսական քայքայում։ Դեռ աւելին։ Լուսինները գնում են ջահարմանալի որոշ հողամասերը և հետզհետէ զօրեղացնում իրենց տիրապետութիւնը։ Այսօր արդէն նրանք տէր են ամբողջ ջահարմանալին։

Լուսին գերիշխանութեան ներքոյ գտնւող հայ գիւղացիները ցրում են և հաստատում զանազան գիւղերում։ Այնուհետև ջահարմանալի քեւլանթարութեան պաշտօնը վարում են հետեւեալ չորս ազգատոհմերը.

1. Սուքիասեանները — Ահմադաբադում.
2. Ղարախանեանները — Իրաքում.
3. Բաբունեանները կամ Խուզաբախչեանները — Մամուքայում.
4. Օհանեանները կամ Դաուլթեանները — Գիշնիգանում.

Յիշեալ ազգատոհմերից իւրաքանչիւրն ունենում է 4-500-ի չափ ոչխարներ, մօտ 100 հզնբլ, կովեր, ձիեր. իսկ ամբարները լիքն են լինում ցորենով, գարով, իւզով, ձէթով, և այլն։ Նրանց տան դռները բաց են լինում ամենօրի առաջ. օտարական ճանապարհորդները միշտ իջնանում են նրանց տները և հիւրասիրում։ Ասենք մի քանի խօսք նրանց մասին։

ԱՐԱՄ ԵՐԵՄԵԱՆ

(Շարունակելի)

Ե. Խ. — Էլ նշանակենք հոս հեղինակին նախորդ օգտուածին մէջ սորդած հետեւեալ վրիպակները.

ՎՐԻՊԱԿ

ՈՒՂԵԼԻ

Գեոնդումանի մահալ	Գեանդումանի մահալ
Չօլակա	Չօլաշա
Վախտուսար	Վախտուսաթ
Ջուռու աղբիւր	Ջուռու աղբիւր
Սօվդու	Սօվզու սար

ՀՆԱԽՈՍ ԱԿԱՆ

ԴԱՍՏԻԱՐԱԿՈՒԹԻՒՆԸ

Հ Ի Ն Հ Ա Յ Ո Ց Ք Ո Վ

ԴՊՐՈՑԱԿԱՆ ԿՐԹՈՒԹԻՒՆ

(Շար. տես Բագմ. էջ 210)

2. — Յիտ Լուսաւորչի և Տրդատայ մահուան՝ անոնց հիմնած դպրոցները չկարողացան ապրիլ։ Տրդատայ յաջորդաց անարժան ընթացքը չպիտի նպաստէր անոնց պահպանութեանը, մինչև որ հասաւ մեծին Ներսիսի կորույի ու շինարար բազուկը, որ վերստին նորոգեց Հայաստանի խաթարեալ բարեկարգութիւնը, կուսելով թագաւորաց դէմ. և ուրիշ ձեռնարկութեանց հետ «կարգէր և ի տեղիս տեղիս դպրոցս յունարէն և ասորերէն՝ յամենայն գաւառս Հայոց»։ Այս դպրոցները, նախորդաց ծրագրով, բայց աւելի ժողովրդական հանգամանք ունենալ կը թուին. որովհետև կը գտնուէին բոլոր գաւառաց մէջ, և այս պատճառաւ ալ ցերեկեայ էին անշուշտ. որոյ համար Ներսէս անոնց առանձին ուսնիկ չի յատկացներ, ինչպէս ըրած էր Տրդատ, և ինքն իսկ Ներսէս՝ հիւանդանոցաց և աղքատանոցաց։ Չպիտի սխալինք խորհելով՝ թէ մեծ հայրապետիս մահուամբ՝ անոր բոլոր հաստատութեանց ու բարեկարգութեանց հետ՝ վերստին ջրն ու ջրեցան դպրոցներն ալ, որոնք ոչ մէկ կարեւորութիւն կրնային ունենալ անոր սպանչին, հեթանոսամիտ ու զեղծարարոյ Պապայ համար։

Փաւստոս նկարագրելով այդ շրջանի հայ ժողովրդեան ցրտութիւնն առ ջրիստոնէական կրօնքը, և հեթանոսական բարքերը՝ որոց ակնարկեցի, կ'ըսէ՝ թէ բացառութիւն կը կազմէին անոնք՝ « որք